

ИСТОРИЯ

РАЗВИТИЕ НА ИЗТОЧНАТА КРИЗА ДО ВОЙНАТА ПРЕЗ 1877-1878 Г.

Част *IV*

автор: К.ГЕРБОВ

<http://nauka.bg/forum/index.php?showtopic=13532>

4.1. Подготовка на Цариградската конференция

Времето за примирие от 20 октомври/1ноември до 19/31 декември, което било сключено между Сърбия и Турция, трябвало да бъде използвано за подготовка и провеждане в Цариград на конференция с участието на официални пълномощници на страните-гаранти на Парижкия мирен договор от 1856 г. Дипломатите трябвало да се съберат не за да обсъдят и решат условията, при които могат да прекратят своите действия воюващите страни, а за да определят новия ред, който трябвало да се установи в Европейския изток, където живеели заедно християни и мюсюлмани. Ред, който да създаде гаранции в бъдеще отношението на Портата към

балканските християни да не застрашава мира и спокойствието в Европа.

Мястото на провеждане на конференцията и предложението в нейната работа да участват и представители на Османската империя, били инициатива на Англия. Основната дискусия на конференцията, както бе казано, щяла да бъде съсредоточена около „английските предложения” относно статута на княжествата Сърбия и Черна гора, и на провинциите Босна, Херцеговина и България. Според въпросните „предложения” на двете княжества трябвало да бъде признато „статукво”, каквото те имали преди началото на Сръбско-турската война (*status quo ante bellum*), а провинциите трябвало да получат „местно самоуправление”. Задачата на конференцията трябвало

да бъде: да се развият в подробности дадените общи насоки и да се посочат начините за тяхната реализация.

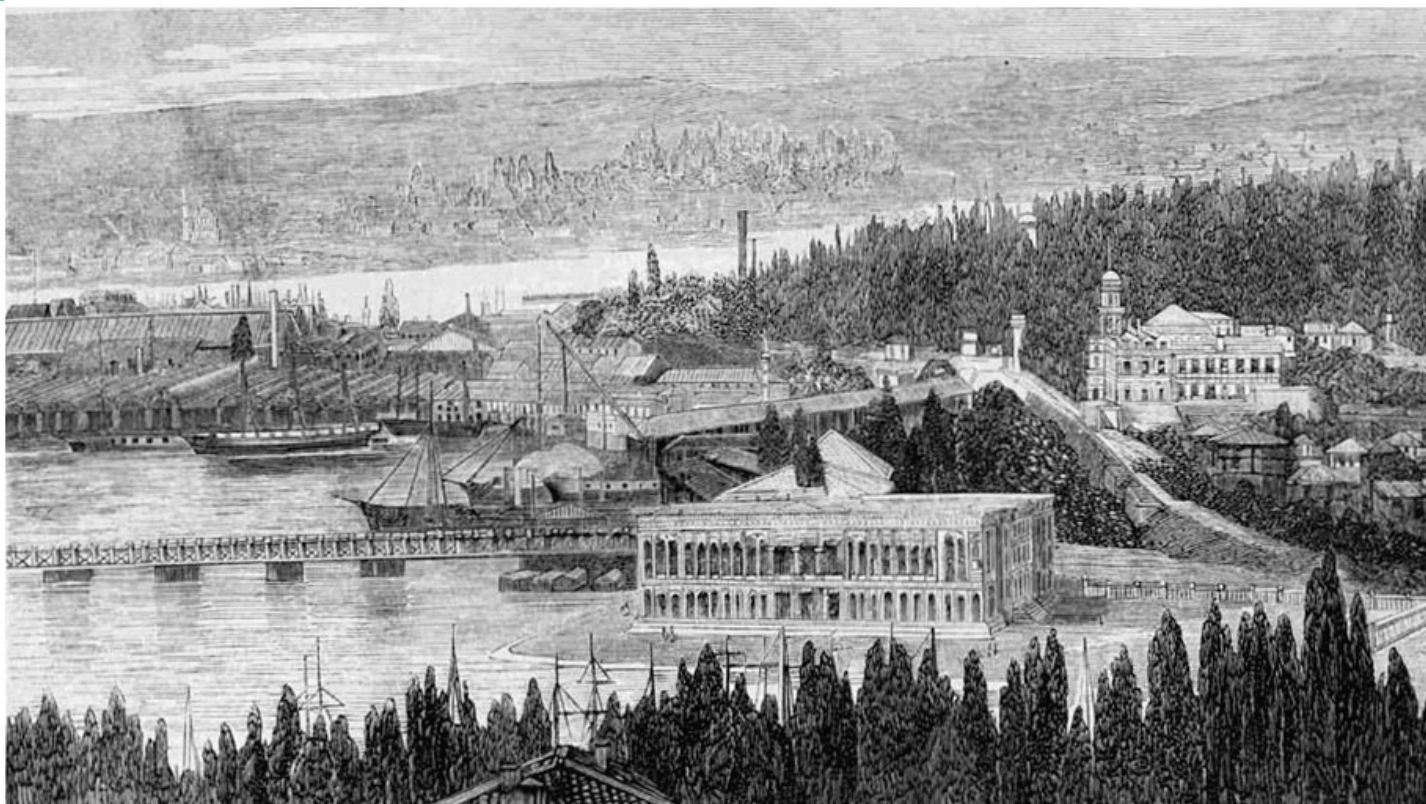
Считало се, че за княжествата спор можело да възникне само относно Черна гора: дали да ѝ бъде дадено известно териториално разширение. По-труден бил въпросът със самоуправлението на Босна, Херцеговина и България.

Доколкото можем да вярваме на записките на граф Игнатиев, към самоуправлението на България е имало някакви по-специални съображения, защото в предложенията, които били предадени от Хенри Елиът на Портата в началото на септември, фигурирало определението: „на България да бъдат дадени подобни гаранции [като на Босна и Херцеговина] срещу предишното лошо управление в тази област”. За съжаление бившия руски посланик не дава обяснение, защо България е отделена от Босна и Херцеговина и защо за нея не е предложено „местно самоуправление”, както за другите две провинции.

Пак Николай Игнатиев ни информира, че преди да се отправи на 4/16 октомври отново към Цариград, бил получил записка с инструкции за бъдещата си работа по време на конференцията, която записка била направена на основа на решенията, взети на съвета, състоял се на 2 и 3 октомври в Ливадия. В записката отново срещаме България, отделена от Босна и Херцеговина.

За последните две се говори доста подробно в точка 3, в която всъщност са доразвити „английските предложения”. Предлагало се на населението да се предостави възможност за контрол върху дейността на местните правителствени чиновници и се осигури защита от евентуален техен произвол; да се отстранят всички чиновници, назначени от Портата; редовните войски да се съсредоточат само в крепостите; да се наложи забрана за използване на нередовни войски; привеждането на реформите в действие временно да се наблюдава от специална европейска комисия. „Страната, управлявана от местни чиновници, избрани от самото население, би получила истинска автономия”, е заключението на Горчаков, което показва колко ограничени и минимални са всъщност реформите, около чието провеждане и приемане на Цариградската конференция е имало консенсус в Европа.

В точка 4 на записката, отнасяща се за България, се казва само: „Същите бележки са приложими и към България. В нея трябва да бъдат въведени реформи, съобразени с местните условия, които ще изяснят сведущи хора.” Като потвърждение, че България преди началото на Цариградската конференция е третирана отделно от Босна и Херцеговина, идва една бележка на Николай Игнатиев в неговите записки. В които той заявява: „Удаде ми се [на конференцията] да наложа исканията на Русия за България и Черна гора на цяла Европа.”

Адмиралтейството в Цариград, където се провежда конференцията през 1876-1877 г., сп. „The Graphic“ от 6 януари 1877 г.

Преди конференцията да започне своята работа интересът бил насочен към позициите, с които участващите държави имали намерение да се явят на нея. В пресата се появили съобщения за споделените нагласи и очаквания.

Несъмнено най-голямо било любопитството към Англия и нейният специален пълномощник, английският министър по въпросите на Индия и колониите лорд Роберт Сесил маркиз Солсбъри. Преди да пристигне в Цариград той обиколил столиците на четирите западни велики държави с надежда да си осигури подкрепата на едно или две правителства в борбата против Русия. Англия не вярвала, че на конференцията всички континентални държави ще застанат зад предполагаемите идеи на руското прави-

телство.

Обиколката на английския пълномощник завършила с пълен неуспех. Френското правителство му отказало своята подкрепа и демонстрирало твърдата си решимост да застане зад справедливите искания на Русия. В Берлин Солсбъри видял, че и Германия ще бъде на страната на кабинета в Санкт Петербург. Във Виена разбрал, че Австро-Унгария при всичкото си желание не може да действа заедно с Англия, защото се опасявала от Германия и от своите славянски поданици. Накрая италианското правителство се обявило съвсем решително в подкрепа на турските християни и действията на Русия в тази насока.

Лорд Солсбъри имал пълната възможност лично да се убеди, че ако англий-

ското правителство реши да излезе на предстоящата конференция като защитник на Турция и противник на Русия, то ще се окаже напълно изолирано и лишено от подкрепата на кабинетите от континента. Но това не било всичко, защото станал широко известен един факт, който окончателно дискредитирал твърденията на английските туркофили, че руската политика по Източния въпрос била заплаха за мира в Европа.

В началото на ноември английското правителство обнародвало съдържанието на телеграмата от 21 октомври/2 ноември на своя посланик при руския царски двор лорд Аугустус Лофтус. На този ден посланикът провел разговор с руския император Александър II в Ливадия и веднага предал на лорд Дарби по телеграфа информация за говореното. Текстът на телеграмата раздразнил лорд Бийкънсфийлд и след последвалото след няколко дена назначаване на маркиз Солсбъри за пълномощник на Англия в Цариград, двете събития предизвикали заплашителните думи, казани от английския премиер срещу Русия по време на обяда у лондонския кмет. Дълго време съдържанието на телеграмата било скривано от английската публика и едва на двадесетия ден от получаването ѝ, след като станало скандално нейното прикриване, съдържанието ѝ е публикувано.

От разказа на лорд Лофтус за беседата му с Александър II се виждало, че последният директно и откровено изложил всички свои намерения и възгледи по Източния въпрос и в тях не

се съдържали никакви заплахи за Европа. Държавният глава на Русия заявил, че няма никакви териториални претенции на Балканския полуостров и счита за немислимо образуването на отделни кралства от Сърбия и Румъния. Руският император гарантирал с честната си августешейша дума, че ако Русия бъде принудена да окупира България, то руските войски ще останат там само до окончателното ѝ омиротворяване, и че правителството не възнамерява в никакъв случай да завзема Цариград. Целта била изключително насочена към осигуряване за славянските провинции на Балканския полуостров на здрави и необратими гаранции срещу злоупотребата на цариградската власт. Русия била твърдо решена да достигне тази цел, дори и с цената на въоръжена намеса, предпочитайки да действа, обаче, заедно с Англия и с цяла Европа.

На 23 ноември/5 декември станала ясна и ролята, която Германия ще играе в предстоящите събития. Бисмарк, отговаряйки на въпрос на депутат в Райхстага, относно позицията на германското правителство по конкретната политическа ситуация в Европа, засегнал естествено и конференцията в Цариград. Канцлерът заявил, че Германия отговорила с решителен отказ на всички опити да я склонят към политика на противодействие на плановете на Русия на изток. Германското правителство било твърдо убедено в безкористните намерения на руския император и на руското правителство и считало за необходимо заедно с тях на конференцията да настоява за се-

риозно подобряване на участва на жителите на въстаналите турски провинции. Никой не можел да разстрои дружбата на Германия с Русия.

Германия ще се старее за мирен изход на преговорите, продължил Бисмарк и уточнил, че ако не постигне своите цели, държавата ще поддържа неутралитет, като ще съчувства на Русия и ще настоява за „локализация“ на войната, т. е. на неучастие в нея, на която и да е от западно-европейските държави. И ако западно правителство с военни действия се опита да подкрепи Турция, в този случай Германия ще излезе от своя неутралитет и може да се притече на помощ на Русия, ако я

грози опасност.

Съюзът на тримата императори ще остане непоколебим, подчертал германският канцлер. Не трябвало да се вярва на намеците, че съюзът се е разстроил и Австрия била излязла от него. Тя няма много защо да постъпва така. Германия гарантирала на Австрия, че събитията на изток не я заплашват и обещавала, че ако се появи някаква опасност, ще ѝ се притече на помощ. Така, че на виенското правителство не му било необходимо да се подsigурява срещу някаква мнима бъдеща опасност, като сключи съюз с Англия. На последната, пък, Бисмарк препоръчал, на конференцията да влезе в споразумение с Ру-

Уилям Гладстон говори на Националната конференция по Източния въпрос в „Сейнт Джеймс Хол“ в Лондон, сп. „The Illustrated London News“ от 6 януари 1877 г.

сия, защото географското положение на Англия не позволявало тя да води сухопътна война с нея без съюзници, каквито обаче нямало да намери на континента.

В самото навечерие на Цариградската конференция в обединеното британско кралство се случило още едно събитие с голяма значимост. Най-известните представители на английската интелигенция от либералния политически лагер организирали така наречената „Национална конференция по Източния въпрос“. На 26 ноември/8 декември участниците в нея се събрали на дискусия в голямата зала „Сейнт Джеймс Хол“ в Лондон, под председателството на първия богаташ в Англия, херцога на Уестминстър.

Още на първото заседание изказващите се издигнали своите категорични искания: в Цариград английското правителство да действа съвместно с Русия. И да не отстъпва, дори ако се наложи с оръжие да защитава правата на християните във въстаналите провинции. В този смисъл били речите на председателят на конференцията и на Уилям Гладстон. Последният подчертал, че няма никакво основание да не се вярва на руското правителство, когато то заявява, че не храни никакви завоевателни цели на изток.

В „националната конференция“ участвали 710 депутата, представители на 117 града, профсъюзни, обществени, религиозни и научни организации. Сред участниците били няколко лорда, 75 члена на английската палата на

общините и много от най-известните представители от всички кръгове на английската интелигенция: учени, писатели, богослови, артисти и пр. Ясно станало, че подобна политическа манифестация не трябвало да остане без внимание от правителството. Още повече, че едновременно с нея се възобновили митингите по Източния въпрос и многолюдни такива били проведени в Бирмингам и Манчестър.

През това време Портата също проявила активност. Тя изпратила на кабинетите на великите държави текста на изработения от нея проект за конституция на цялата Османска империя и на 19 ноември/1 декември разпространила циркулярна телеграма, в която се изразявала надежда, че на конференцията европейските кабинети ще се въздържат от всякакви предложения, нарушаващи неприкосновеността на върховните права на султана, отнасяйки към тези предложения и това за военна окупация на коя да е част от турската територия. Добавяла също, че обезоръжаване на мюсюлманите и изселване от европейска Турция на заселилите се там черкези, било „неосъществимо на практика“.

4.2. Предварителни заседания на Цариградската конференция

В работата на Цариградската посланическа конференция великите държави били представени както следва: Англия – лорд Роберт Сесил маркиз Солзбъри (Lord Robert Cecil Marquess of Salisbury), английски министър,

Пълномощниците на Великите сили на Цариградската конференция през 1876 - 1877 г.

Седнали отляво-надясно: граф Луиджи Корти (Италия), граф Франсоа де Бургоан (Франция), сър Хенри Елът (Англия), граф Николай Игнатиев (Русия), барон Карл фон Вертер (Германия), граф Ференц Зичи (Австро-Унгария). Прави отляво-надясно: граф де Муи (секретар), барон Хайнрих фон Каличе (Австро-Унгария), маркиз Роберт Солзбъри (Англия), граф Жан Баптист де Шодорди (Франция).

– посланик в Берлин. Според съобщенията в пресата Мидхат паша (Midhat Paşa) бил посочен от Портата също като неин официален представител. Секретар на предварителните и официалните заседания бил граф де Муи, секретар при френското посолство в Цариград.

За да се избягнат различията, които можели да се появят между пълномощниците на великите сили на официалните заседания, представителите на Англия, Русия, Франция, Германия, Австро-Унгария и Италия решили да постигнат предварително споразу-

мени дванадесет граничеши с него окръга от Южна Херцеговина и Северна Албания. Княз Никола в качеството си на владетел на тези земи следвало да се яви в Цариград и да засвидетелства почитта си към султана. Пълномощниците се съгласили, че на черноморците трябва да се даде право на свободно плаване по устието на една от реките, вливащи се в Адриатическо море на австрийска територия, но водеща своето начало от княжеството. Така то щяло да има така желанието от него достъп до морето. На следващото заседание австро-унгарските пълномощници съобщили, че правителство-

то им изпратило телеграма с разрешение да приемат предложените условия за сключване на мир с Черна гора. Окончателно този въпрос бил решен на осмото заседание.

За Сърбия се предлагало да запази статуквото си от преди войната, като към нейната територия се присъедини Малък Зворник на река Дрина, който сърбите успели да отвоюват от турците. Автономните права на княжеството трябвало да останат напълно неприкосновени. Сръбската територия

трябвало да бъде освободена от турските войски и пленените сърби, върнати в родината им. Необходимо било също да се продължи примирието до сключването на траен мир.

На второто предварително заседание председателят граф Игнатиев внесъл за разглеждане няколко важни за българския въпрос материали и документи: обнародваните в турските вестници публикации, осветляващи насилията и жестокостите, извършени от турците в Пловдивски, Сливенски и

Търновски санджак при потушаване на Априлското въстание; протокол на двама чуждестранни агенти за поведението на башибозуците в Пловдивски санджак; няколко български колективни изложения до конференцията. Прочетени били сведения за турските жестокости в Сърбия и Македония.

Следващите заседания били посветени на реформите, които трябвало да бъдат прокарани в Босна, Херцеговина и България. Общото становище било тези провинции да бъдат преобразува-

Предварително заседание в руското посолство в Цариград на пълномощниците на Великите сили, сп. „The Illustrated London News” от 6 януари 1877 г.

ни в три области (вилаети) с местна административна автономия (местно самоуправление). Областите трябвало да се управляват от главни управители - валии, и изборно областно събрание.

За Босна и частта от Херцеговина, която нямало да бъде придадена на Черна гора, се приело да се съединят в една самоуправляема област. Планът за България предвиждал разделянето ѝ на две самоуправляеми области: източен вилает - с главен град Търново и западен вилает - с главен град София. Границите на двата вилаета били разположени в рамките на Българската екзархия. В източния вилает влизали тогавашните санджаци Русенски, Търновски, Тулчански, Варненски, Сливенски, Пловдивски (без казите Султан-Ери и Ахъ-Челеби) и казите Къркклисийска (Лозенградска), Мустафапашовска (Свиленградска) и Къзлагачка (Елховска) от Одринския санджак. В западния вилает били включени санджаците Софийски, Видински, Нишки, Скопски, Битолски (без двете южни кази), трите северни кази на Серския санджак и казите Струмица, Велес, Тиквеш и Костур.

Особен момент в административното устройство и управлението на самоуправляемите области бил прокарването на принципа за пропорционалност в управлението според вярата на населението. На съвещанието в Ливадия, състояло се през октомври, било отчетено, че изборното начало в част от България ще бъде съпроводено със затруднения, тъй като в местата, къде-

то преобладавал мюсюлманският елемент, след избора щяло да се получи господство на бейовете в съветите. Затова и дошла идеята за обособяването на кантони на етнически принцип. В проекта за органически правилник на вилаетите в България било отбелязано, че „като се запазва, доколкото е възможно, съществуващото административно деление, ще се положат усилия да се групират християните и мюсюлманите в отделни кантони”.

Кантонът (нахия-мюдюрлик) била основната административна единица в самоуправляемите вилаети, в която трябвало да се групират общини с общ брой на населението пет до десет хиляди жители. Всеки кантон трябвало да има съвет, съставен от представители на всяка община, избирани за срок от 4 години без разлика на вероизповеданието. Те от своя страна избирали из между себе си кмет, също за срок от 4 години. Общините запазвали съществуващата си организация. Градовете и по-големите села, които имали население повече от десет хиляди жители, щели да имат общинско управление, като кантоните.

Няколко кантона щели да бъдат събрани в санджаци, управлявани от мютесарифи или каймаками, които трябвало да бъдат християни или мюсюлмани според мнозинството на населението в санджака. Назначаването им трябвало да става от Високата порта по предложение на главния управител на областта за срок от 4 години. Съставът на двата вилаета в България,

т. е. определянето кои санджаци в кой вилает да влязат, бил предложен от английския представител също с отчитане на по-масовото присъствие на турско и гръцко население в Източния вилает.

Главният управител на всяка област (валия) трябвало да бъде назначаван от Високата порта със съгласието на държавите-гаранти за срок от 5 години. Той можел да бъде турски поданик или чужденец, но християнин. Предвиждало се членовете на областното събрание да бъдат свободно избирани за срок от 4 години от съветите на кантоните, след предварителното им групирани на околии, имащи средно от 30 000 до 40 000 жители. Всяка една такава група ще избирала един депутат в областното събрание.

Изборът на депутати следвало да се извърши измежду всички жители над 25 години - без разлика на раса и вяра, имащи определено имущество и плащаци за него данък. На областното събрание се давало право да избира за срок от четири години административна комисия с функции на постоянен съвет при главния управител. Предвиждало се да бъде изработен правилник за организиране на правосъдието; да се гарантират свободата на вероизповеданието и правото на всяка община сама да урежда своите религиозни и училищни дела.

Редовната турска армия трябвало да се съсредоточи в крепостите и по-големите градове, като освен нея се съз-

даде милиция от християни и мюсюлмани пропорционално на общия им брой. Нисшите офицери трябвало да се назначават от главния управител на областта, а висшите - от султана. В областите следвало да се организира и жандармерия, изпълняваща полицейски функции. Заселените в европейските владения на империята черкези следвало да бъдат прехвърлени в Мала Азия. 70% от приходите на областите трябвало да остават за местни нужди, а 30% да се изпращат в Цариград. Всички реформи трябвало да се прилагат, като в продължение на една година се наблюдават от международна комисия.

Слабо място в приетите решения за така наречената „административна автономия“ бил посочения принцип за недопускане на мюсюлманско мнозинство в районите със смесен етнически състав. Затова, независимо от отбелязаното в правилника, че международната комисия щяла да има грижата да намери решения, които да осигурят в управлението на кантоните да участват и представители на малцинствата, на Цариградската конференция Сафвет паша заявил, че не могат да се приемат предложенията за кантоните и вилаетите, тъй като „расовият признак“ противоречал на новата конституция.

Предложенията на пълномощниците станали известни, преди още официално да бъдат съобщени на Портата, и турските либерални кръгове в съюз с Англия предприели бързи мерки за

тяхното осуетяване. На 19 декември 1876 г. бил съставен нов кабинет начело с Мидхат паша, който започнал подготовката за обявяване на конституцията.

Пълномощниците на европейските държави постигнали пълно съгласие едва на 10/22 декември. Най-големи трудности били срещнати при решаването на въпроса за „гаранциите”. Ставало дума за намирането на начините и средствата, с които Портата да бъде накарана да осъществи реално исканите от конференцията реформи, а не само да обещае, че ще ги изпълни. Умерените действия на Русия и в този случай помогнали да бъдат отстранени всички възражения на онези дипломати, които били настроени да отстояват неприкосновените върховни права на Портата, които тя имала според Парижкия договор от 1856 г.

Руският пълномощник Игнатиев, настоявайки, че само присъствието на чуждестранни войски в турските провинции, където ще се провеждат реформите, е в състояние да доведе до осъществяването на последните, заявил, че неговото правителство не държи в България обезателно да бъдат настанени руски войски. Макар и напълно готова за такова мероприятие, Русия била съгласна и на друго, равностойно на това действие. Например, на настаняване в България на войски от някоя друга държава, като Белгия или Швейцария.

Това заявление веднага дало резултат.

Маркиз Солсбъри имал предварителни указания от Лондон да настоява пред Турция за провеждането на реформи, но да се противопоставя на окупацията на турските провинции от чужди войски, най-вече руски. Предложението на Игнатиев относно тази точка дало възможност дебатите за гаранциите да продължат на база на признатата по принцип от всички пълномощници необходимост от някакво чуждестранно присъствие. След това работата тръгнала по-бързо. Скоро била намерена и формата на това присъствие, което да засяга най-малко чувствителността на турците. Конференцията решила, че наблюдаването на въвеждането в действие на реформите в България трябвало да бъде възложено на международна комисия, съставена от дипломати от всички велики държави. В разпореждане на тази комисия следвало да бъде предоставен „конвой”, състоящ се от 6000 белгийски войника, разбира се, ако Белгия се реши да ги даде.

Всички пълномощници се съгласили с това предложение, включително и лорд Солсбъри, който не пропуснал, обаче, да добави, че Англия се присъединява към споразумението, само защото вижда, че то е единственото средство да се избегне войната. Това било намек, че Англия дава съгласието си неохотно и не е предразположена към следващи отстъпки, ако Русия поиска такива. Макар и с изречената уговорка, все пак било видно, че английското правителство в лицето на Солсбъри добре съзнавало, че без чуж-

дестранно присъствие в каквато и да е форма, войната ще бъде неизбежна.

Европейските дипломати се обърнали веднага към брюкселското правителство с въпрос дали може да се заеме с предлаганата му роля, но не получили категоричен отговор. За да бъдат сигурни в действията си пълномощниците веднага намерили резервен вариант: ако Белгия все пак откаже, конвойт за международната комисия в България да бъде сформиран в състав от по 1000 войника от всяка от великите държави.

В пресата се дава любопитното сведение, че по въпроса за обезоръжаването на мюсюлманите били срещнати трудности при намиране на удовлетворително решение как да стане това.

Пречката била, че оръжието е можело да се съхранява в харема, където естествено, че на проверяващите щял да бъде отказан достъп. Затова било прието предложението мюсюлманите да не могат да носят оръжие извън дома си, а на християните да се разреши да имат оръжие в къщата си.

След като постигнали пълно съгласие членовете на конференцията се обърнали към Портата със заявлението, че са готови да бъдат открити официалните заседания и поискали да бъде назначен ден за откриването им. Министърът на външните работи на султана, Сафвет паша, предложил откриването на заседанията да стане на 11/23 декември.

Генерал-адютант граф Николай Игнатиев

Лорд Роберт Сесил маркиз Солсбъри

4.3. Обявяване на конституцията на Османската империя

Междувременно, докато траели предварителните заседания на пълномощниците на великите държави, в състава на турското правителство настъпила важна промяна. Още на 16/28 ноември произтекла министерска криза, предизвикана от великия везир Мехмед Рушди паша, който от принципни съображения отказал да даде гласа си в полза на проекта за конституция, изработен по инициатива на президента на държавния съвет Мидхат паша и поискал разрешаването на спора да бъде предоставено на султана. Тогава се предвиждало до седмица конституцията да бъде прогласена с голяма тържественост. Което не станало и се предположило, че съпротивата срещу нея е била значителна. На 7/19 декември все пак Мехмед Рушди паша подал оставка и за велик везир бил назначен Мидхат паша. Това било сигнал, че в скоро време конституцията ще бъде обнародвана. Вече било ясно, че тя ще бъде използвана като средство за отклоняване на намесата на великите сили във вътрешните работи на Портата.

И действително, когато пълномощниците се събрали на 11/23 декември на първото официално заседание на конференцията и нейният председател по право Сафвет паша я обявил за открита, внезапно се чули топовни гърмежи. След което турският министър на външните работи се обърнал към дипломатите и с тържествена усмивка обявил, че гърмежите възвестява-

ли събитие с голяма важност: в този момент Отоманската империя ставала конституционна държава. След което заявил, че не тежкото положение на християните, а чуждата пропаганда била причина за вълненията в империята и турското правителство само е изпълнило дълга си, като е взело мерки против бунтовниците в България и Сърбия. А тъй като предстояло основно реорганизиране на империята чрез въвеждане на конституция и парламент, предлаганият от европейските държави план за реформи бил ненужен.

Заявлението не направило впечатление на дипломатите, тъй като те го очаквали. Затова, след като изслушали вежливо с мълчание думите на министъра, пълномощниците веднага пристъпили към четене на документа, в който били изложени резултатите от предварителните съвещания: единодушно приетите искания на великите сили към Портата. Сафвет паша също хладнокръвно не продължил да убеждава колко било безполезно, след като Турция имала вече конституция, да ѝ се предлага да осъществява административни реформи в своите провинции, че и да дава гаранции за изпълнението им. Вероятно турският министър също е бил подготвен за невъзмутимата реакция на пълномощниците. Без да възрази, той приел връчения му текст с исканията на Европа и помолил за няколко дни за размисъл. Решено било следващото заседание на конференцията да стане в средата на следващата седмица.

Мидхат паша прогласява в Цариград конституцията на Османската империя, 11/23 декември 1876 г., сп. „The Illustrated London News“ от 6 януари 1877 г.

На тържествената церемония по обявяване на конституцията на Османската империя Мидхат паша прочел указа на султана. „Силата на нашата империя отслабна, казвал Абдул Хамид в него, но причината за това е главно, защото в работите по вътрешното управление бе извършено отклонение от правия път, вследствие на което връзките, свързващи народа с правителството, се прекъснаха. Моят августейши родител, дарявайки страната с Танзимат, съдържащ началото на реформи и съгласуван с шериата, даде възможност на държавата да се придържа до сега по пътя на реда и безопасността и благодарение на него ние днес можем да прогласим консти-

туцията, която е резултат от идеите и вижданията, изразени в Танзимата.”

По-нататък в указа на султана се казвало, че принципите, положени до тогава в основата на турското правителство, не отчитали промените, които настъпили в провинциите и не били съобразени с новите изисквания, предизвикани от разширението на външните отношения. За да се премахнат всички препятствия пред по-нататъшното развитие на народа и страната, било необходимо османските поданици да се ползват от всички неотменими права, принадлежащи на всяко цивилизовано общество и интересите на всички да се слоят в идеята за про-

грес, който да бъде постигнат чрез общо съгласие. За постигане на правилното функциониране на държавната организация било необходимо да се предоставят еднакви права на членовете на различните общини, да им се определят еднакви задължения и да се даде на всичките възможност да се ползват от изгодите и преимуществата на свободата, правосъдието и равноправието.

„С този документ, се казвало накрая на указа на Абдул Хамид, се утвърждават неотменимите права на върховната власт, утвърждава се гражданската и политическа свобода на османците пред закона и отговорността на министрите и длъжностните лица, определят се правата и задълженията на парламента, установява се пълна независимост на съда и балансираност на бюджета, а също и на децентрализация в управлението на провинциите, с подчиняването им на надзора на централното правителство. Всички тези положения ни най-малко не нарушават шериата и се съгласуват напълно със стремежите и с горещото желание да бъде осигурено щастие и благоденствието на нашите поданици.”

Прочитайки указът, Мидхат паша произнесъл кратка реч във възхвала на Абдул Хамид. След като свършил и нея, веднага 101 топовни гърмежа възвестили осъществяването на великото събитие. Едновременно с това свирел военен оркестър, разположен около трибуната. Присъстващите на нея турски сановници побързали да поз-

дравят великия везир. След прекратяване на салютите, конституцията била прочетена още веднъж от всеки от трите балкона на сградата, където била тържествената трибуна. Вечерта били устроени илюминации, а софтите провели факелно шествие и викали: „война!”. Султанът не присъствал на церемонията под предлог, че бил болен, а дипломатическият корпус въобще не бил поканен.

Пренебрежителното отношение на представителите на великите държави към конституцията, обявена в Цариград на 11/23 декември, ставало съвсем обяснимо при запознаване с текста на въпросния акт, с който турските посолства в европейските столици побързали да запознаят местните вестници. Конституцията на Мидхат паша не била нищо друго, освен компилация на няколко от най-ефектните клаузи на различни европейски конституции, без наличие и на най-малка загриженост за прилагането на тези мерки към конкретните етнографски и политически особености на Турция.

Султанът се обявявал за неотговорен за нищо и недосегаем конституционен господар. Управлението на страната се връчвало в ръцете на първия-министър и на двете палати на турския парламент: сенат - съставен от членове, назначени от султана; и палата на депутатите, избирани чрез всеобщо гласуване. По-нататък конституционният акт признавал пълното равноправие на всички поданици на султана, без разлика на религията. Декларирали се

свобода на печата, децентрализация на административната власт, пропорционално разпределение на данъците, публичност и независимост на съда и пр.

В конституцията нямало и дума относно частите на империята, населени с полудиви и чергарски племена, не се споменавало на какъв език ще се водят дебатите в палатите. Всички поданици на империята се обявявали за „османци“, независимо от вероизповеданието, а самата империя - за неделимо цяло, което не може да бъде разделено при никакви условия. По този начин османският законодател се стремил да увековечи господството на турците над угнетените народи в империята, без да удовлетвори най-умерените им искания за отстояване на националната им идентичност.

Едновременно с декларирането на права и свободи за населението, новият документ, обявен за продължител на Танзимата, давал право на султана да екстернира всяко лице, което счел „вредно за безопасността на държавата“. В правомощията на турския държавен глава било възможността да преустановява действието на конституционните текстове в дадена област на империята, да обявява обсадно положение. Най-неприемливият момент си оставала, обаче, законовата форма, в която били завоалирани стремежите на турските либерали за тюркизация на покорените народи в империята и така се препятствала тяхната националноосвободителна борба. Затова

поредният висш османски акт бил посрещнат със законно недоверие в поробените провинции.

Записаното в конституцията показва, че сам нейният творец не е вярвал, че тя може да се осъществи на практика. Измислен от Мидхат паша, новият висш държавен акт му е бил нужен като предлог да отклони за момента намесата на Европа в делата на Турция, каквато била целта на Цариградската конференция, и в по-далечен аспект - да бъде фасада на Турция като страна, в която няма дискриминация.

В действията си по налагането на конституцията „новите османи“ от „Млада Турция“ били най-активно подкрепяни от английския посланик Хенри Елиът, който поддържал туркофилската политика на Дизраели и имал преки контакти с него. Последният факт обяснява и защо Англия е станала инициатор за Цариградската конференция. Прегръщайки тази идея, дипломатите на кралицата предврително са знаели, че работата на посланическата конференция ще бъде компрометирана чрез обявяването на конституцията на Османската империя.

С течението на времето станало ясно, че отказът на Портата да приеме решението на Цариградската конференция бил пряко следствие на двойствената политика на Англия. Докато на самата конференция маркиз Солсбъри енергично и напълно искрено настоявал Турция да изпълни предложените й

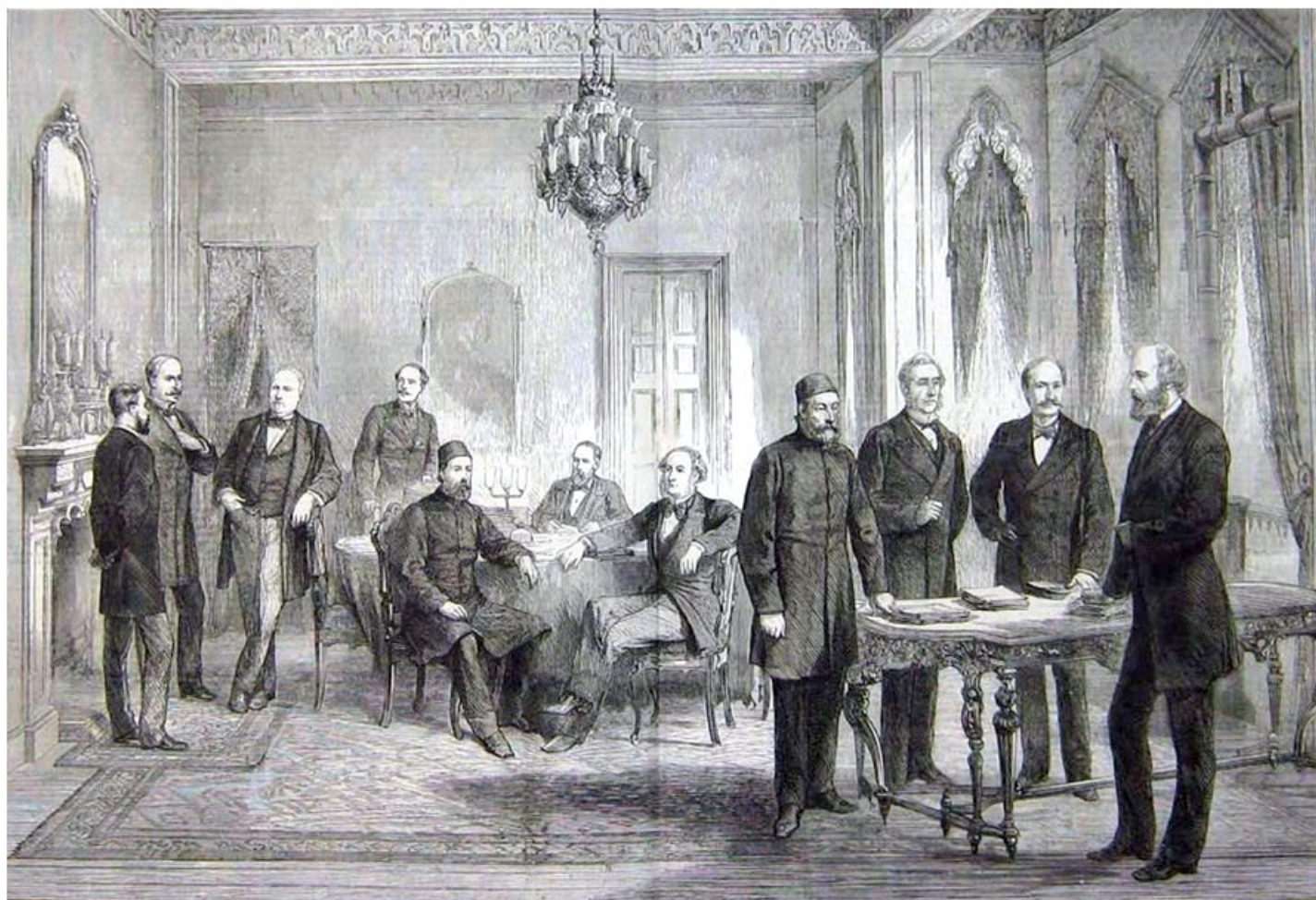
необходимими реформи, Хенри Елиът, действайки по внушение на лорд Бийкънсфийлд, окуражавал турското правителство и го подтиквал към съпротива, като твърдял уверено, че ако то съумее да реагира достатъчно твърдо и не се изплаши от демонстрираното само на външен вид единодушие на пълномощниците, конференцията ще завърши безрезултатно.

4.4. Официални заседания на Цариградската конференция

Пълномощниците на великите държави не приели толкова бързо и безрезултатно да приключи Цариградската конференция, за чиято подготовка от-

делили немалко време. На 14/26 декември те обявили на Портата, че ще прекъснат дипломатическите си отношения с нея, ако тя не се съгласи, постановленията, които били изготвени на предварителните съвещания, да бъдат приети за основа на официалната конференция. По този повод маркиз Солсбъри провел срещи със султана и Мидхат паша.

В резултат Портата се съгласила да продължи участието си в конференцията и на провело то се на 16/28 декември нейно второ заседание заявила готовност да изпълни исканията на държавите и да разгледа техните предложения „по принцип”, възразявайки

Откриване на конференцията между Великите сили и Турция. Адмиралтейството в Цариград, 11/23 декември 1876 г. Участници отляво-надясно: граф Корти (Италия), барон Каличе (Австрия), граф Бургоан (Франция), граф де Муи (секретар), Едхем паша (Турция), граф Зичи (Австрия), барон Вертер (Германия), Сафвет паша (Турция), сър Елиът (Англия), граф Игнатиев (Русия), маркиз Солсбъри (Англия).

вече само против някои второстепенни подробности. След постигането на съгласие, пълномощниците решили преговорите да бъдат продължени, като за това бъде съответно удължен и срока на примирие до 17 февруари/1 март 1877 г. На заседанието от 18/30 декември Портата представила свои контрапредложения и заявила, че по нейно мнение всички искания, формулирани в предложенията, изработени на предварителните съвещания на пълномощниците, или били предвидени в конституцията или били в противоречие с нея.

Въпросните „контрапредложения“ били реакция, която Николай Игнатиев обяснява като вид отстъпка пред непоколебимостта на европейските държави, искащи реформи в славянските провинции. Убедили се, че обявяването на конституцията не произвело някакво впечатление на участниците в Цариградската конференция, на каквото разчитали Мидхат паша и другите водачи на „Млада Турция“, турските сановници се досетили, че е по-добре да допуснат все пак някаква намеса на Европа във вътрешните дела на Османската империя, тъй като след неуспеха на конференцията идвал рискът европейските държави да упражнят сила, за да наложат исканията си..

„Контрапредложенията“ на Портата или както ги нарича още граф Игнатиев - „граница на отстъпленията“, били: съгласяване с искането за „специално управление“ на трите области Босна, Херцеговина и България, но

това да станело с „получаване на колкото е възможно по-големи отстъпки от кабинетите“ и това управление да се разпространи само в областите на Европейска Турция, но не и в Азия; предложеното от европейските държави обезоръжаване на мюсюлманите да се разшири, като се забрани навсякъде и на всички носенето на оръжие; в никакъв случай да не се допуска военна окупация, тъй като навлизането на чужди войски щяло да оскърби националната гордост на турците, пък и малоброен отряд от европейци нямало да може да се справи с многобройното мюсюлманско население; международните гаранции да се приемат в еднаква степен за всички области на Европейска Турция.

Четвъртото заседание на конференцията, състояло се на 21 декември 1876 г./2 януари 1877 г., пак не довело до някакъв резултат. Турските делегати не се съгласили с нито едно от предложенията на европейските пълномощници и заявили, че всички те трябва да бъдат разгледани от Министерския съвет. Пълномощниците определили последен срок 23 декември/4 януари и обявили, че ако на този ден не получат решителен отговор, всички ще се разотидат. Била извикана по телеграфа руската императорска яхта „Ериклик“, която да отведе генерал Игнатиев.

Междувременно станало известно, че английският посланик Хенри Елиът действал в разрез с официалната политика на държавата си. Той непрекъснато противоречал на официалния

английски представител на конференцията маркиз Солсбъри и както става известно към края на декември, уверявал турските министри, явно задкулисно, че Солсбъри превишавал своите пълномощия и не спазвал дадените му в Лондон инструкции. Кабинетът Дерби-Дизраели въобще нямал намерение да изпълни заплахите, отправяни от маркиза към Турция, твърдял Елиът. В един момент антагонизмът между двамата английски представители придобил остър характер и английският посланик заявил, че ще напусне конференцията.

Посланик Елиът всъщност защитавал интересите на една част от английския парламент - туркофилската фракция, водена от премиера Дизраели лорд Бийкънсфилд. Тя открито изказвала своето недоволство от енергичните действия на маркиз Солсбъри, който в Цариград се обявил против прекомерните претенции на Портата и наглото изопачаване от турските министри на добре известните факти за положението в Европейска Турция.

За да изясни обстановката великият везир Мидхат паша използвал арменец Одиана ефенди, който посещавайки Лондон под предлог за сключване на нов турски заем, повдигнал въпроса за пълномощията на Солсбъри. По този повод било свикано заседание на Министерския съвет на кралството, на което бил поставен въпросът: одобряват ли съветниците на кралица Виктория действията на английския пълномощник в Цариград или са съгласни

с мненията на лорд Бийкънсфилд, че действията на Солсбъри са твърде резки, непочтени по отношение на Портата и благоприятстващи целите на Русия? Лорд Дерби поддържал първото мнение и то било официално одобрено и съобщено на турския пратеник.

На заседанието на Цариградската конференция, което трябвало да се проведе на 3/15 януари, пълномощниците на великите сили решили да предложат на Портата вариант на исканията си със смекчени клаузи. Ставало дума за снемане от първоначалната програма на въпросите за жандармерийската стража, разквартируването на турските войски в славянските провинции само в крепостите и разделянето на България на две провинции. Всъщност турските участници в конференцията, когато излагали своите контрапредложения уточнили, че за тях България обхваща само земите от Дунав до Балкана. Споменатите теми изобщо нямало да присъстват в новия проект.

Комисията, която трябвало да наблюдава реформите, щяла да бъде предложена в олекотен вариант, като се запазел само основния принцип, а кръгът на наблюдаване щял да бъде съкратен. Вместо европейска, комисията можела да стане смесена от европейци и мюсюлмани. Накрая, по отношение на назначаването на губернаторите се предвиждало искането на съгласието на държавите да бъде поставено като условие само при първия път. Но впоследствие и това било изоставено и

било предложено Портата сама да назначава губернаторите на провинциите с местна автономия за срок от пет години.

Преди петото заседание маркиз Солсбъри представил на султана лично при аудиенцията си, провела се при него, минималните искания на европейските пълномощници. Мидхат паша обаче, отклонил категорично и тези предложения-минимум, обосновавайки се, че според новата конституция султанът не можел да решава сам държавните въпроси. Когато Солсбъри на 2/14 януари представил новите условия вече на самото заседание на конференцията, пълномощниците заявили устно, че получили от своите правителства заповед при отказ на Портата незабавно да напуснат Цариград, като оставят в посолствата си свои упълномощени заместници. Сафвет паша отговорил, че ще предаде новите предложения на своето правителство, но се съмнявал, че то ще отговори на тях утвърдително. Предвиждало се този въпрос да бъде разгледан на специален съвет на висшите турски сановници и тогава можело да се оповести резултатът.

Според Николай Игнатиев проектът с предложенията на европейските пълномощници, които предложения били обявени за неподлежащи на намаляване (програма-минимум), съдържал следните искания: 1. незабавно да се сключи мир с Черна гора с изменение на границата на княжеството, като към него се присъединят - Баняни, Пива,

Пиклич, Дробняк, част от Тараща, Колонисткия окръг, Куча, Дрекалович, Куча-Крайна, от Зивна до Лим, Мало Велико Бърдо, Спуж, Жабляк и се осигури свободно плаване по река Бояна, като се неутрализират турските фортове по нея; 2. поемане на формално и определено задължение да се изпълнят безусловно провъзгласените реформи, като незабавно се вземат мерки за осигуряване на безопасността и подобряване на участието на християнското население, пострадало по време на последните събития на Балканския полуостров; 3. в течение на един месец да бъдат наказани виновниците за извършените в България и другите области зверства, и най-вече тези, чиито имена били съобщени на османското правителство от чуждите представители, най-вече от английския посланик, по поръчение на неговото правителство; 5. да се преразгледат присъдите на извънредните комисии, да се освободят от затворите самоволно хвърлените там християни; 6. да се разпуснат и върнат по домовете им в течение на месец нередовните войски и се разоръжи населението в онези местности, където обществената безопасност може да бъде нарушена; 7. да се поеме задължението за запазване на правата и привилегиите, дадени по-рано на църковните общини.

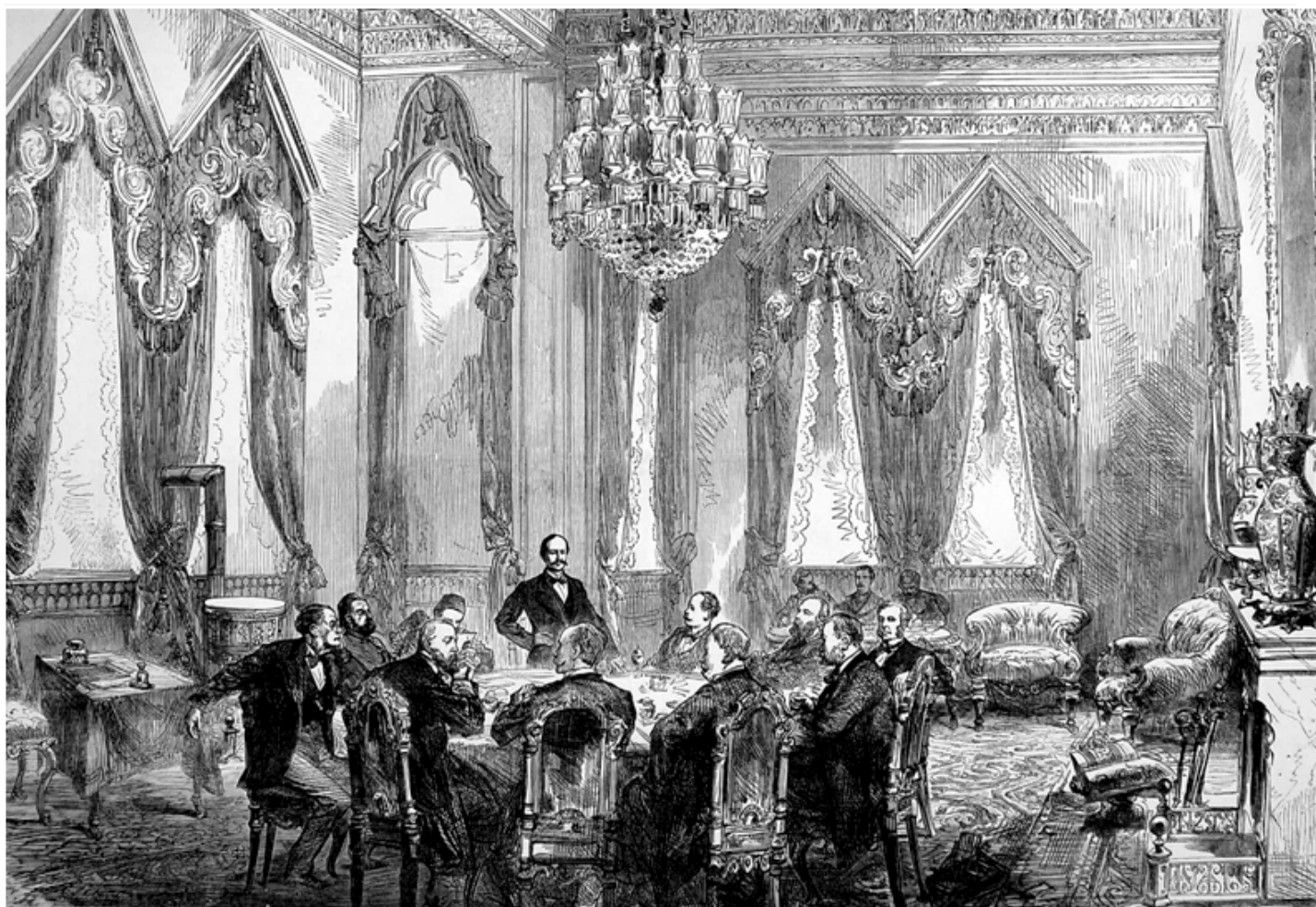
Министерският съвет на Турция, събрал се на заседание на 5/17 януари, решил да предложи на свикващия се на следващия ден върховен съвет да отклони изцяло предложенията на европейските държави. На съвета на

6/18 януари присъствали повече от 200 члена. Поканени били също гръцкия и арменския патриарх, както и българския екзарх, но те се оправдали, че били болни и изпратили свои заместници.

Отново била разиграна театрална сцена, чийто режисьор пак бил Мидхат паша. С дълга реч той открил заседанието и в нея „предупредил“ членовете на съвета за последствията, които ще има едно отхвърляне на исканията на Европа. Такова отхвърляне не само можело да постави Турция в напълно изолирано положение, но и да настрои войнствено срещу нея Австро-Унгария, у която живеели към 15 000 000 поданици от славянски произход,

съчувстващи на славяните в Босна, Херцеговина и България.

Ораторът не подминал нито финансовите трудности на Портата, нито пълната невъзможност тя да си намери съюзник в Европа. На тези лицемерни „предупреждения“ участниците в съвета отговаряли с викове: „по-добре смърт, отколкото позор“. Първоначално било гласувано предложение, което не само да се отклонят исканията на европейските държави, но и да бъдат оттеглени контрапредложенията, внесени на конференцията от Турция. Представителят на арменския патриарх тук отбелязал, че е по-добре да не се връзват ръцете на правителството и да бъде оставено то самото да реши

Граф Игнатиев говори пред конференцията в Цариград, сп. „The Illustrated London News“ от 6 януари 1877 г.

как да постъпи. Но върховният съвет енергично отхвърлил това предложение и решил, че правителството трябва да отговори с безусловен отказ. В края на заседанието, обаче, това решение било изменено и съветът предложил на правителството да продължи разговорите, но ако пълномощниците на държавите се съгласят да пренесат дискусията на основа на турските предложения.

Последното заседание на Цариградската конференция се състояло на 8/20 януари. На него Сафвет паша с дълга реч официално оповестил решението на върховния съвет и отказа на турското правителство да се ангажира с някакви гаранции за исканите реформи. В отговор маркиз Солсбъри заявил, че съвещанията не са постигнали своята цел и участниците в конференцията трябва да се разотидат. Към тези думи на английския представител се присъединил и руския посланик граф Игнатиев, който добавил, че цялата отговорност за провала на конференцията лежи върху Портата.

След което пълномощниците на великите държави решили да закрият конференцията и в знак на протест да напуснат Цариград, като постановили, че „упорството на турското правителство прави нищожна силата на международните договори, опазващи съществуването и териториалната неприкосновеност на Отоманската империя”. Отказът на турското правителство да изпълни исканията на държавите-гаранти на Парижкия мирен договор от

1856 г. фактически повече не ги задължавал да изпълняват неговите клаузи.

Така великите държави отговорили на оскърблението, което им нанесла Турция. Пълномощниците на тези държави я обявили тържествено за поставена извън международното право. От този момент нататък всички договори, връзващи свободата на действие на европейските държави по отношение на Турция, губели своята сила. Не съществувало вече и задължението на тези държави да опазват териториалното и политическото статукво на Балканския полуостров.

На 9/21 януари по време на бала, даден от граф Зичи, европейските делегати подписали протокола за закряване на Цариградската конференция. Турските делегати не присъствали на бала: единият бил болен, другият имал неотложни дела. За съжаление не знаем какво точно е било записано във заключителния протокол, защото по-късно Дарби и Дизраели продължавали да определят руските действия като нарушение на Парижкия мирен договор.

Ден преди това, на последното заседание граф Игнатиев казал в заключение, че ако Портата възобнови военните действия срещу Сърбия и Черна гора въпреки заявленията на пълномощниците, че искат прекратяване на войната или пък ако личната безопасност на християните в турските провинции бъде заплашена, Европа щяла да счете това за предизвикателство и

да вземе необходимите мерки. В резултат турското правителство се обърнало към сръбското и черногорското с предложение да започнат преговори за мир. На 16/28 февруари бил подписан сръбско-турският мирен договор с признаване на статуквото на Сърбия от преди войната. С Черна гора такъв договор не бил подписан, тъй като тя изявила териториални претенции, на които Турция не се съгласила.

Обобщението на събитията, свързани с Източната криза от нейното начало в средата на 1875 г. до завършването на Цариградската конференция в първите дни на 1876 г., показва, че европейските велики сили, подтиквани от Русия, се опитвали в продължение на година и половина да се намесят във вътрешните работи на Османската империя, съобразявайки се с Парижкия мирен договор. Когато избухнало въстанието в Босна и Херцеговина, което подтикнало Русия да се застъпи за онеправданите славяни, руското правителство счело, че договорът от 1856 г. не ѝ позволява да действа самостоятелно и тя се обърнала към останалите държави-гаранти да вземат колективно в свои ръце делото за реформите, които се налагало да направи Портата, за да облекчи участието на християнските си поданици. Държавите, виждайки че делото е справедливо, пристъпили към неговото осъществяване. След консулската комисия в Херцеговина, нотата на Андраши и Берлинския меморандум, Цариградската конференция била последната възможност да се въздейства върху Турция съгласно

правилата на Парижкия договор. Неуспешният ѝ завършек, всъщност развързал ръцете на Русия за самостоятелни действия.

Въпреки, че е неуспешна с преките си резултати, Цариградската конференция е един уникален в историята опит за сътрудничество на европейските страни в търсенето на мирен път, по който да бъдат преодолени сложните политически и обществени проблеми, пред които бил изправен старият континент. Макар впоследствие да се оказало, че действията на пълномощниците на някои държави били оценени като незадоволителни от страна на съответните правителства, постигнатото е преломен етап в развитието на Източната криза. За край на конференцията и за положителните моменти в нея, водещата фигура при нейното провеждане Николай Игнатиев пише:

„Европейските пълномощници въпреки всички интриги на турците и техните съучастници, отхвърлиха единодушно турските контрапредложения, между които и това за ограничаване на България до Балкана. Те сметнаха, че изработената от англо-турската партия конституция, насочена предимно срещу Русия и нейните единоверци, няма никакво значение; произнесоха единодушна, строга присъда над турската администрация и гръмогласно оправдаха всичко, което руското правителство и неговите агенти в Турция по-рано напразно твърдяха и което така упорито по-рано Европа не признаваше. Накрая завършиха с това,

че предявиха на Портата общ ултиматум, съдържащ накратко същността на първоначалните предложения на Русия за Черна гора, България, Босна и Херцеговина; прекъснаха конференцията и всички заедно заявиха, че ще напуснат столицата на Турция.

По-такъв начин се оказа, че държавите, даже ония три, които през 1856 г. сключиха съюз, насочен срещу Русия в полза на Турция, не застанаха този път, както е ставало преди, на страната на султана, а преминаха в руския лагер, като приеха еднаква гледна точка и еднакво положение. Не Русия беше изолирана, както се домогваше сър Хенри Елиът и предсказваха маджарите, а Турция. Такова блестящо дипломатическо положение на Изток Русия още никога не бе постигала. Тя можеше сега смело и самостоятелно да излезе, опирайки се, ако не на съчувствието на Европа, то на общата програма, предявена от държавите и отхвърлена от Турция.”

Тук посланик Игнатиев не е съвсем прав. Впоследствие се оказало, че Хенри Елиът напуснал Цариград не в знак на протест. Още преди да приключи конференцията той подал молба за отпуск по здравословни причини и неговото напускане на Цариград, макар и да станало едновременно с останалите посланици било поради „отпуск по болест”.

Използвана литература:

4.1. Подготовка на Цариградската конференция: 1. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XVI, 26 юния - 18 декември 1876 г., бр. № 391 - № 416, с. 318, 381-382, 399, 419; 2. Н. П. Игнатиев. Записки (1875 -1878). С., 1986, с.185, 187-188, 194, 235.

4.2. Предварителни заседания на Цариградската конференция: 1. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XVI, 26 юния - 18 декември 1876 г., бр. № 391 - № 416, с. 359, 419, 443, 463; 2. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XVII, 1 януари - 18 юния 1877 г., бр. № 417 - № 442, с.107.

4.3. Обявяване на конституцията на Османската империя: 1. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XVI, 26 юния - 18 декември 1876 г., бр. № 391 - № 416, с. 382, 463 - 466; 2. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XVII, 1 януари - 18 юния 1877 г., бр. № 417 - № 442, с. 54; 3. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XIX, 1 януари - 17 юния 1878 г., бр. № 469 - № 494, с. 6; 4. История на България, том 6, С., 1987, с. 430-431;

4.4. Официални заседания на Цариградската конференция: 1. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XVI, 26 юния - 18 декември 1876 г., бр. № 391 - № 416, с. 466; 2. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XVII, 1 януари - 18 юния 1877 г., бр. № 417 - № 442, с. 7, 26, 27 -28, 30, 46-47, 159; 3. Сп. „Всемирная иллюстрация”, том XIX, 1 януари - 17 юния 1878 г., бр. № 469 - № 494, с. 6; 4. Н. П. Игнатиев. Записки (1875 -1878). С., 1986, с. 197, 221, 237 бележка с две звезди; 5. История на България, том 6, С., 1987, с. 430-431.